

DESPRE UN POSIBIL RITUAL DE ÎNMORMÂNTARE ÎN TUMULI CU MANTA DE PIATRĂ, LA ÎNCEPUTUL EPOCII BRONZULUI

Mihai Meșter

Cercetarea tumulilor a reprezentat și reprezintă încă, una din preocupările majore ale arheologilor, fiecare nouă cercetare aducând noi și importante rezultate și cu toate acestea, după fiecare raport de săpătură, interesul de a descifra și mai mult din tainele acestui interesant domeniu, devine mai mare. Așa se explică organizarea unor cercetări sistematice interprinse de o echipă de la Cluj, formată din Gh. Lazarovici, Maxim-Kalmar Zoia, V. V. Moraru, M. Meșter, D. Ursuț și alții, care continuă în fapt, cercetările în acest domeniu ale altor arheologi, K. Herepei, S. Fenichel, H. Schroller, M. Roșka, N. Vlăsa, H. Ciugudeanu și mulți alții. În cadrul unor proiecte de îmbunătățiri funciare, au fost marcați, prospectat (Morariu-Jalobeanu, 1985/1986) și cartografiat numeroși tumuli din județul Cluj (Lazarovici - Maxim, 1994), săpături efectuându-se în zona M-șilor Petrindului (Fig. 1) unde sunt două unități arheologice cunoscute: Cheile Turzii și Cheile Turenilor. Tumulii din această arie se află pe crestele mai înalte ale șeilor muntoase ce pleacă de la Tureni spre Cheile Turzii și apoi spre Cheile Aiudului, majoritatea fiind cu manta de piatră.

În cele ce urmează ne propunem să facem o scurtă analiză a fenomenului înmormântării în tumulii preistorici cu manta de piatră

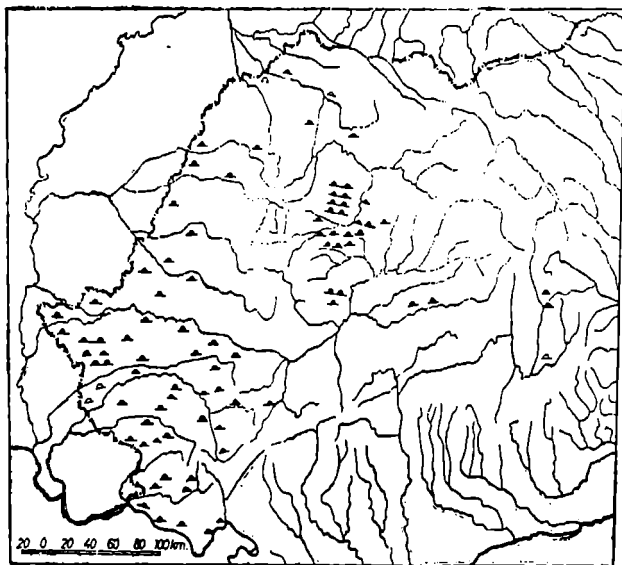

Fig 1. Răspândirea tumulilor în Banat și Transilvania

din zona intracarpatică, încercând să răspundem unor întrebări firești privind ritul și ritualul funerar practicat de comunitățile din perioada eneolitică și de tranziție spre epoca bronzului din această zonă. Vom analiza această problemă și vom încerca să răspundem întrebărilor care se ridică bazându-ne pe propriilor săpături și descoperiri, precum și pe alte informații de care dispunem la data scrierii acestui articol.

Necropolele tumulare și tumulii izolați de care ne-am ocupat au câteva caracteristici comune: sunt așezați pe creste în locurile cele mai vizibile; la încrucișarea unor creste mai lungi (ex. Necropola de la Ghighence - 8 tumuli), sau la cumpăna apelor (ex. Pă Grădini - 3 tumuli), precum și în zone în care predomină calcarul. Toți acești tumuli au mantaua de piatră și sunt fie izolați, fie grupați, în acest caz constituind necropole tumulare. Ei au fost ridicați din bolovani de piatră (uneori foarte mari) ce au fost apoi așezați direct pe mormintele de înhumatie. Defuncții (sau ceea ce a mai rămas din aceștia), erau depuși pe solul antic, folosindu-se uneori micile denivelări ale terenului – alveole (Ciugudean, 1977), iar apoi erau acoperiți așa cum s-a arătat mai sus, cu pietre de diferite dimensiuni care cu trecerea anilor și prin depuneri naturale, au crea acele “gâlme” observabile de la mare distanță. Interesantă este și teoria Dr. Gh. Lazarovici, care susține că defuncții au fost așezați pe stânca acoperită uneori cu un strat subțire de sol de câțiva centimetri sau între crăpături de stâncă; alteori scheletele au fost așezate pe stânci, peste care s-au depus bolovani de regulă de dimensiuni mari. Corectă pare a fi denumirea dată acestui tip de înmormântări, anume aceea de “grupă de morminte în cutii de piatră”, pe care însă nu trebuie să le identificăm cu cele din Schnekenberg B (Lazarovici - Maxim, 1994 a).

Săpăturile arheologice efectuate în ultimii 10 ani în tumulii cu manta de piatră din zona Tureni-Cheile-Turzii-Petreștii de Sus, au adus într-o anumită măsură lămuriri privind problema pusă în discuție. Au fost săpați 12 tumuli (izolați și necropole) de diferite mărimi, în punctele: Căcădări, Ghighence, La Furci, Țigla, La Alace. În general însă, majoritatea arheologilor s-au limitat să prezinte doar rapoarte privind tehnica de săpare, să analizeze materialele descoperite și să facă referiri la perioada istorică în care s-ar încadra tumulii respectivi, evitând interpretări privind ritualul funerar. Profesorul Dr. Gheorghe Lazarovici face primul pas în această direcție, lansând ipoteze (în mare parte argumentate), privind posibila practică funerară folosită în astfel de situații (Lazarovici-Kalmar, 1987/1988). În majoritatea tumulilor amintiți s-au descoperit morminte (sau casete), în care se aflau fragmente de oase umane destul de fragmentate, uneori greu de determinat osteologic (mici bucăți de mandibulă, falange, fragmente din cutia craniană, dinți, măsele, așchii de tibie etc), iar uneori oase de animale; majoritatea sunt în poziție neanatomică.

Tumulii care s-au săpat în perioada amintită și asupra cărora s-a insistat în analiza efectuată de către noi, au fost:

1. Tumulul Mare de pe dealul "La Furci", din zona Săndulești-Turda, de dimensiuni mari (40 x 4 m), care au dus la descoperirea unor pseudoconstrucții din zid sec, ori a unor amenajări sumare sub formă de cistă, acoperite cu lespezi uniforme de mari dimensiuni dispuse orizontal ce formează o platformă-targă supraînălțată de formă ovală (Lazarovici - Maxim 1994 b). Partea superioară era acoperită pe jumătate cu două trei rânduri de piatră. De la bază porneau spre vârf trepte de acces. Săpăturile din anii următori, nu au dus la descoperirea unor oase umane, ci doar a unei casete de piatră (-0.70m), ce se compunea din pietre de calcar plate de mari dimensiuni, având un capac tot din piatră plată. Aflată în unghiul de intersecție al cadranelui IV cu celelalte cadrane, aceasta a fost pregătită probabil aprioric, depunerii rituale. Analogii de acest fel sunt în Clisura Dunării la Ieșelnița, unde a fost cercetat un tumul prin diferite metode (secțiune, caroiaj, suprafețe - informații Gh. Lazarovici).

2. Necropola de pe dealul Ghicenghe, este formată din 8 tumuli, ce au fost ridicați pe șeaua dealului Ghicenghe, între pârâul Ghicenghe și drumul Turda-Petrești. Doi dintre aceștia (numiți de către localnici "Dealul Căcădări" și "Suliheghi", au fost săpați între 1994 și 1995 de către un colectiv de cercetare condus de Gh. Lazarovici. Chiar dacă rapoartele de săpătură nu au fost încă publicate, amintim aici pe scurt câteva observații care vin în completare articolului nostru. În cei doi tumuli au fost descoperite două casete de piatră în care s-au găsit fragmente de oase umane (bucăți din cutia craniană, fragmente de mandibulă, dinți, resturi de falange).

3. Necropola tumulară de la Petreștii de Sus, din M-ții Petrindului, este formată din trei tumuli de dimensiuni reduse (Fig. 2), aflați pe un platou înalt ce domină împrejurimile, în punctul numit de localnici "La Alace".

a. Tumulul 2, săpat între 1987/1988 de către Gh. Lazarovici, a dus la descoperirea a șapte schelete aflate în poziție chircită, destul de bine păstrate (Fig.3), depuse în

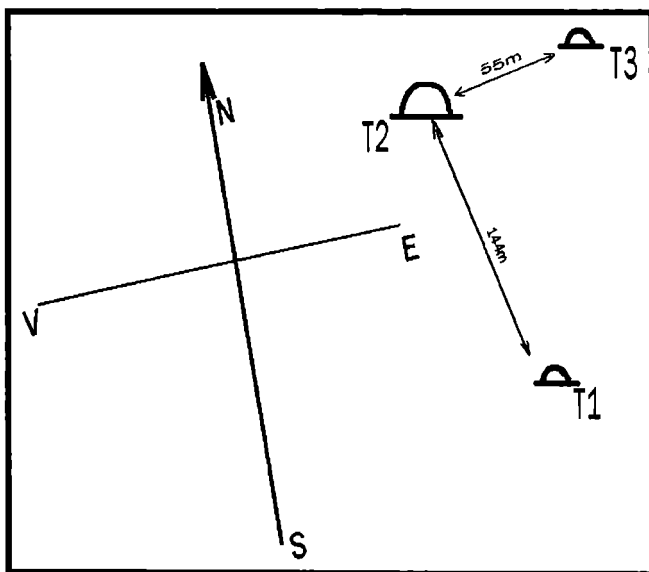

Fig.2 Necropola tumulară din M-ții Petrindului

casete de piatră, căptușite cu pietre de dimensiuni mai mici. Cele șapte schelete, reprezintă mai multe perioade de înhumare, marcând o continuitate de folosire a tumulului. Inventarul descoperit constă în ceramică cărămizie de factură Coțofeni IIIc, fragmentele descoperite, apreciind că au fost sparte intenționat.

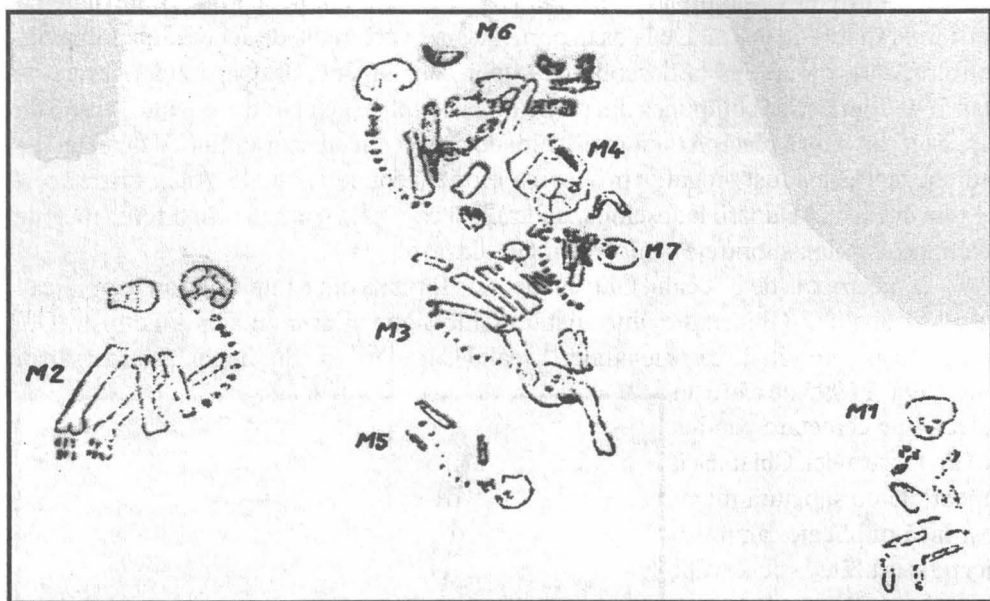

Fig. 3. Tumulul 2. "La Alace"

b. Tumulul 1 de dimensiuni mai reduse și ușor aplatizat, a fost săpăt în vara anului 1995, excavându-se simulatn cadranele I și II, iar în partea a doua a campaniei, carourile III și IV. În cadranul IV, în zona centrală, la adâncimea de -0.70m, într-o albiere (Fig. 4), au fost descoperite fragmente de oase umane și de animal (Mester 1996) Nu s-a găsit nici un indiciu care să ateste faptul că oasele au fost incinerate. Determinările osteologice indică faptul că oasele umane aflate în poziție neanatomică, aparțin unui individ având vârsta cuprinsă între 35-40 de ani, iar dintre oasele de animal, cel puțin unul este a unui neam de cal mic, poate măgar. Alături de oase s-au mai descoperit în "casetă", un mare număr de pietricele. Aceste piese litice au fost studiate la nivel macroscopic și au fost identificate ca minerale din grupa silicei – SiO_2 , respectiv calcedonii. Ele se caracterizează printr-o duritate mare 6,5–7 pe scara Mohs, spărtură concoidală sau neregulată, luciu sticlos sau de ceară și cu posibilitatea de a reține diverse impurități. Ceramică descoperită este fragmentată dar determinabilă, ea aparținând Culturii Coțofeni IIIc; s-au mai descoperit și două fragmente hallstatiene (unul de culoare neagră șlefuit mecanic cu linii de cerc concentrice și un fund de vas).

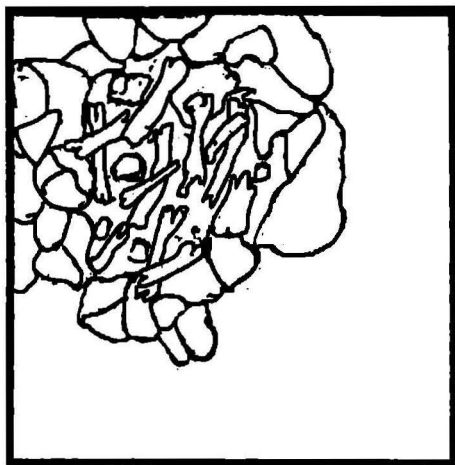

Fig. 4 Tumulul 1, M1 "La Alace"

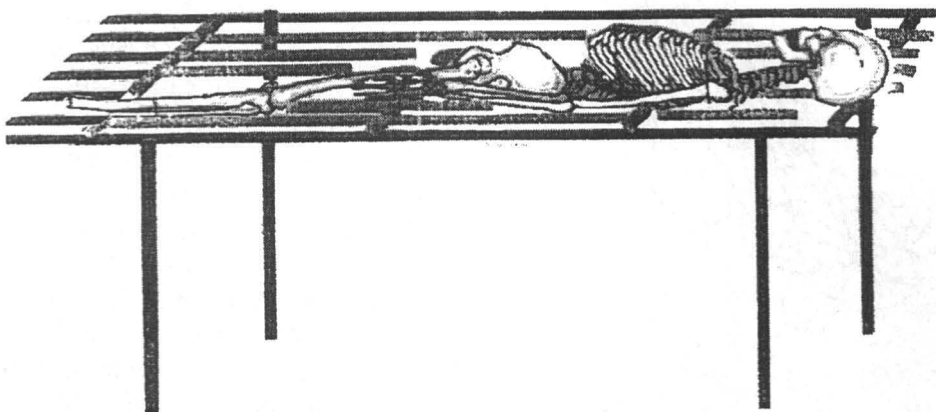
După această prezentare tehnică a săpăturilor și descoperirilor, vom încerca să sugerăm o nouă ipoteză privind ritualul de înmormântare, aspect despre care de altfel am scris și cu alte ocazii.

Prima problemă, ce se impune a fi clarificată, este aceea privitoare la originea mormintelor tumulare. Pentru perioada la care facem referiri, în apusul Europei este sesizat un fenomen de o amploare deosebită ce constă în ridicare unor construcții impunătoare legate de riturile funerare și de concepțiile religioase derivate din cultul morților (Horedt, 1970). Aceste construcții megalitice constând din blocuri de piatră de dimensiuni uriașe se

găsesc în mii de exemplare, în genere întâlnind două forme: dolmen și menhire. Întâlnim de asemenea, acele morminte de tip Kurgan de sorginte răsăriteană, răspândite din China centrală până la Dunăre și Dobrogea. George Oprescu în Manualul de istoria artei evului mediu, sugerează ideea originii mormintelor de tip kurgan încă din neolitic (Oprescu, 1985). Chiar dacă uneori se încearcă unele legături între mormintele de tip kurgan și tumulii cu manta de piatră din zona de care ne ocupăm, credem că cei din zona intracarpatică, sunt rezultatul unor practici funerare autohtone legate de cultul morților.

Un al doilea aspect asupra căruia ne vom opri în cele ce urmează, este cel legat de interpretarea rezultatelor descoperirilor noastre.

În majoritatea tumulilor amintiți așa cum am mai arătat, s-au găsit morminte în care au fost descoperite fragmente de oase umane destul de greu de determinat osteologic (mici bucăți de mandibulă, falange, fragmente din cutia craniană, dinți, măsele, așchii de tibie etc.), iar uneori oase de animale. Toate acestea sunt în poziție neanatomică. Excepție ar face patru schelete din șapte de pe T2 din punctul La Alace (M-ții Petrindului), care cel puțin în baza raportului de săpătură sunt aproape întregi, iar poziția în casetă, este chiricită. În ceea ce privește ceramica descoperită în tumuli și în morminte, aceasta este fragmentată și aparține culturii Coțofeni (excepție fac cele două fragmente hallstatiene din mormântul de pe T1 din punctul "La Alace"). Ne este greu să emitem ipoteze dacă depunerile rituale, au constat în vase întregi sau în cioburi provenind de la vase sparte intenționat în contextul practicii funerare. Am opta totuși pentru a doua variantă deoarece fragmentele ceramice sunt extrem de fragmentate și greu dacă nu chiar imposibil de restaurat.

Fig. 5. Reconstituirea unei platforme pentru depunerea defunctului.

Ultimul aspect asupra căruia dorim să ne oprim, este cel legat de ritul și ritualul funerar posibil să fi fost practicat în mormintele tumulare cu mantaua de piatră.

Din dicționarul de specialitate prin rit funerar, se înțelege modul de tratare al defunctului și anume; incinerarea, înhumarea, părăsirea/aruncarea, expunerea/ descompunerea. Pentru situațiile aflate în discuție este exclusă incinerarea, deoarece nu s-a găsit nici un fragment de os uman ce ar păstra urme de ardere. Rămâne în acest caz înmormântarea (înhumarea) care însă, în nici un caz nu a avut loc la o perioadă scurtă de la deces. În această situație avem de-a face cu o dublă înmormântare: una aeriană, pe o platformă (Fig. 5), sau în copac, iar după o perioadă înmormântarea a ceea ce a mai rămas din defunct (după descarnare), în mantaua tumulului. Acest mod de înmormântare aeriană, presupune fie expunerea întregului cadavru, fie numai a oaselor - în acest caz având de-a face probabil cu canibalismul. După o perioadă de timp, ceea ce a mai rămas din cadavru (fragmente din schelet), sunt adunate și depuse într-o albiere, peste care se așează pietre mari dând naștere mormântului tumular. Dacă acest ritual funerar a fost practicat sau nu, dacă ipotezele de mai sus vor fi sau nu confirmate, numai cercetările ulterioare intense vor putea decide. În sprijinul celor arătate mai sus, venim cu câteva argumente – considerăm nu lipsite de importanță –, privind un posibil ritual de înmormântare în mormintele tumulare cu mantaua de piatră, aflate în zona de care ne-am ocupat.

1. Purtătorii culturii Coțofeni, cărora le atribuim majoritatea acestor morminte, sunt comunități de o mare mobilitate, majoritatea așezărilor având un caracter sezonier. Este vorba de triburi seminomade care migrează într-un spațiu relativ redus, periodic

refăcând un anumit traseu. Acest raționament poate fi confirmat de faptul că nu există nici un indiciu care să ateste vreo locuire de durată în zonele amintite.

2. Pe creasta Tureni – Cheile Turzii – M-ții Petrindului – Cheile Aiudului, se află tumuli izolați și necropole tumulare, posibil rezultat al pendulării triburilor amintite, în acest spațiu.

3. În toți acești tumuli cu manta din piatră din această zonă care au fost săpați, fragmentele de oase și scheletele umane sunt înmormântate după același ritual.

4. Asemănări cu ritual și ritualul funerar prezentat, întâlnim și astăzi la unele triburi izolate din Australia (Iaru 1967), care din punct de vedere al dezvoltării economico-sociale, se poate afirma ca fiind în același stadiu cu cele la care am făcut noi referiri.

Din punct de vedere al orizontului cronologic, negăsindu-se oase cu urme de ardere, datăm aceste descoperiri cel mai devreme în final de Coțofeni IIIc, până în Wietenberg II (până la această datare fiind cunoscută incinerarea în mediul Coțofeni-Vucedol). După Coțofeni IIIc, sunt cunoscute morminte de înhumare la Cheile Aiudului, iar ceramica pentru această perioadă este de tipul culturii amintite, dar apar și forme de bronz timpuriu (Roman, 1976). Nu știm dacă ritualul incinerării prezent în Vucedol se schimbă în restul țării, dar este sigur că la Cristuru Sârbesc în Banatul iugoslav, sunt morminte de incinerare, care se apropie ca rit de cele din Coțofeni, existând acolo ceramică șnurată care se știe ca apare în Coțofeni IIIc și post, precum și în Jigodin și Sneckenberg B.

Bibliografie

Ciugudean, 1977 – Horea Ciugudean, *Noi contribuții la cunoașterea necropolelor tumulare din M-ții Trascăului și Bedeleului*, ActaMN, XIV, 1977, p. 54.

Horedt, 1970 – Kurt Horedt, *Istoria comunei primitive*, Ed. Didactică și pedagogică, București 1970, p. 108-110.

Iaru 1967 – G. Iaru, *Băstinașii Australiei*, București, 1967, p. 130-136

Lazarovici - Maxim, 1994 – Gh. Lazarovici - Zoia Maxim, *Despre necropolele tumulare din Transilvania și Banat*, ActaMN 31, p. 11-12.

Lazarovici - Maxim, 1994 a. – Gh. Lazarovici - Zoia Maxim, *Despre necropolele tumulare din Transilvania și Banat*, ActaMN 31, p. 16.

Lazarovici - Maxim, 1994 b. – *Despre necropolele tumulare din Transilvania și Banat*, ActaMN 31, p. 17.

Lazarovici - Kalmar 1987/1988 – Gh. Lazarovici - Zoia Kalmar, *Săpături arheologice de salvare și cercetări etnoarheologice în M-ții Petrindului în anul 1986*, ActaMN, XXIV-XXV, 1987/1988, p. 955-957.

Meșter, 1996 – Mihai Meșter, *Săpături arheologice în M-ții Petrindului*, ActaMN, 31, 1996, p. 354.

Morariu - Jalobeanu, 1985/1986 – Vasile V. Morariu - Mihai Jalobeanu, *Prospectarea magnetică a tumulilor*, ActaMN, XXII-XXIII, 1985/1986, p.431-434.

Oprescu, 1985 – George Oprescu, *Manual de istorie a artei evului mediu*, Ed. Meridiane, București, 1985, p. 56-57.

Roman, 1976 – Petre Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 15.

ON A POSSIBLE FUNERAL RITE IN THE STONE-COVERED TUMULI BY THE BEGINNING OF THE BRONZE AGE

Summary

The tumular necropolises and the isolated tumuli we are having in mind are located on some more visible tops, at some ridges crossings as the 8 tumuli inside the necropolis called *Ghighence*; or the 3 tumuli at *Pă Grădini*, as well as in some limestone areas. All of them are stone-covered, even if isolated or grouped together as a tumular necropolis. There were found graves inside almost all the tumuli with human bones hard to be osteologically identified, or animal bones discovered also there. Most of them were found in an unanatomic position excepting the four skeletons from the seven ones inside T2 at *La Alace*, which were in a cowered position. The ceramics from those tumuli and graves belong to Coțofeni culture, excepting the two hallstattian fragments from T1 at *La Alace*. There were no cremated bones, so that we may date those discoveries earlier by the end of the IIIc Coțofeni culture to Wietenberg II (as the burning was known for Coțofeni-Vucedol till that time). After Coțofeni IIIc there are known some inhuming graves at Cheile Aiudului, and the ceramics of that age belong to the mentioned above culture, but there are also some frames belonging to the early Bronze Age (Roman, 1976).

We do not speak about the other parts of the country, but certainly there are burying graves at Cristuru Sârbesc (the Serbian Banat), closed to those ones from Coțofeni culture, with laced ceramics dated in Coțofeni IIIc, and also in Jagodin and Sneckenberg B.